

Arabowie – nieznanani sąsiedzi

Arabowie, najbliżsi sąsiedzi Europy po drugiej stronie Morza Śródziemnego, są także w wielu europejskich krajach sąsiadami z tego samego miasta, ulicy, domu. Swoją odrębnością religijną, językową, obyczajową budzą jednak więcej lęku niż zaniepokojenia. Głównym źródłem obaw jest wzajemna obcość i niewiedza. Nie rozumiemy tamtego świata.

Nakłada się to niezrozumienie na nieporozumienia. Fundamentalizm muzułmański, uciekający się do krwawego terroru (w 2021 r. minie 20 lat od ataku na WTC w Nowym Jorku i Pentagon w Waszyngtonie), jest często utożsamiany z całym islamem, a islam wyłącznie z arabskością. Kolejne nieporozumienie jest natury historycznej, dobrze można je zilustrować akurat w Polsce. Długoletnie kontakty, na dobre i na złe, z imperium osmańskim sprawiły, że przez stulecia na świat arabski patrzono jako na część tureckiego Orientu, podczas gdy dla wielu Arabów był to okres bez mała obcej okupacji.

Nasze wyobrażenia o Arabach są pełne stereotypów, uprzedzeń i uproszczeń. A Bliższy Wschód i Północna Afryka to dzisiaj regiony przykuwające uwagę całego świata, wymagające uważnego i otwartego spojrzenia również z naszej strony. To miejsce, gdzie spotykają się bajeczne bogactwo i bieda, gdzie toczą się gorące i zimne wojny, gdzie średniowiecze zderza się z wyrafinowaną nowoczesnością.

Kiedy więc na początku drugiej dekady XXI w. wybuchła tzw. Arabska Wiosna Ludów, gubiliśmy się w ocenach zdarzeń, nagle uświadamiając sobie, jak mało wiemy o historii, kulturze, mentalności, różnorodności arabskich społeczeństw. Spróbowaliśmy więc uporządkować naszą wiedzę o Arabach, poświęcając im w 2011 r. jeden z Pomocników Historycznych. Do współpracy zaprosiliśmy grono znawców arabskiego świata. Oprowadzili nas oni po cywilizacji mało nam znanej, wśród pojęć, z którymi nie mieliśmy wielu okazji się oswoić, zaprezentowali arabski punkt widzenia na zagadnienia, które dotychczas oświetlał tylko europejski reflektor.

Przez te blisko 10 lat od tamtej edycji, jeśli coś się zmieniło, to skala lęków lub nieporozumień. Rozwiały się nadzieje (być może zanadto rozbudzone) związane z wspomnianą Arabską Wiosną. Kolejne wojny, m.in. w Syrii i Jemenie, ogłoszenie kalifatu (tzw. Państwa Islamskiego), praktyczny rozpad Libii – zwiększyły fale uchodźców, skłóciły Europejczyków, napędziły wiatru populizmu. Postanowiliśmy więc wznowić Pomocnik o dziejach Arabów, z niezbędnymi uzupełnieniami, zaktualizowany. Bo niezmiennie pozostaje nasze przekonanie, że jeśli chcemy poznać sąsiada, powinniśmy go wysłuchać. Wtedy być może nie wszystko będzie nas napawać lękiem, więc i nasze reakcje będą adekwatne.

Życzymy pasjonującej lektury.

JERZY BACZYŃSKI

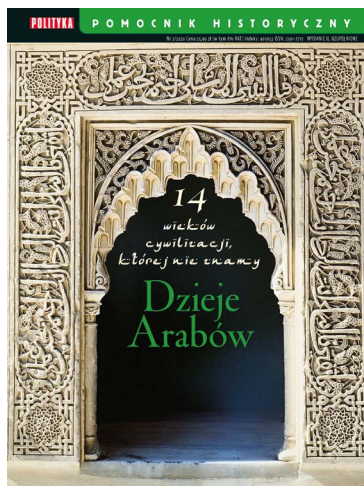
redaktor naczelny POLITYKI

LESZEK BĘDKOWSKI

redaktor Pomocników Historycznych

spis treści

Przed islamem	8
Prorok jednoczenia	12
Poddani Bogu	15
Święta księga	19
Pielgrzymka do Mekki	20
W mowie i piśmie	21
Wszystkie twarze imperium	25
Al-Andalus: na zachodnich rubieżach świata	31
Wielki podbój	36
Łuki w arabeskach	38
Strofy i rymy	44
Nauka własna i zapożyczona	47
Mędrców trzech	48
Oblicza kobiety	53
Sindbad i Szeherazada	57
Życie dworskie	58
Między meczetem a murami	60
Życie codzienne w abbasydskim Bagdadzie	64
Szlaki interesów: Na północ od Dniepru	66
Na Dalekim Wschodzie	68
W Czarnej Afryce	69
Krucjaty w oczach Arabów	71
Mamelucy	74
Okres osmański: odzyskiwane stulecia	76
Orient w oczach Sarmatów	82
Francuzi w Egipcie	84
Nahda, przebudzenie	86
Kolonialny tort	90
Pokolonialny rebus	94
Odcienie arabskości	99
Zderzenie z Izraelem	101
Palestyna w ogniu	108
Spór o Wzgórze Świątynne	111
Petrobogactwo, petrobieda, petrowojny	112
Nie tylko Al-Kaida	114
Iracka pułapka	116
Szlaki migracji	118
Krzyże wśród minaretów	121
Strach przed Arabami i strach Arabów	124
Zostało z Arabskiej Wiosny	127

Na okładce:
Fragment pałacu
Alhambra w Grenadzie

Detale	
Kalendarium	5
Uwagi o obrazach, słowach i mapach arabskich	7
System znaków alfabetu arabskiego	22
Odmiana czasowników	23
Cyfry arabskie	23
Berberowie	26
Kroniki	31
Upadek Toledo	32
Sycylia	34
Kaligrafia	40
Sztuka arabska dzisiaj	42
Dźwięcząca biżuteria	44
Stroje arabskie	54
Symbol zasłony	55
Arabka współczesna	56
Główne rycerskie wyprawy krzyżowe	72
Mieszkańcy imperium osmańskiego	77
Korespondencja z Ameryki	78
Panislamizm, panarabizm, panturkizm, nacjonalizm	80
Architektura ajanów	81
Półksiężyc	87
Fenomen francuskiej Afryki Północnej	96

Mapy	
Świat arabski	6
Półwysep Arabski przed islamem	10
Islam dziś	17
Imperium Arabów	27
Wyprawy krzyżowe	72
Imperium Osmanów	76
Arabowie na swoim	94
Konflikt arabsko-izraelski	102-106
Konflikt palestyński	109
Stare Miasto w Jerozolimie	111

Autorzy

Radosław Bania – dr hab., prof. Uniwersytetu Łódzkiego, kierownik Katedry Teorii i Historii Stosunków Międzynarodowych; koncentruje się na problematyce stosunków międzynarodowych w obszarze Zatoki Perskiej.

Janusz Danecki – prof. dr hab., arabista i islamista, językoznawca i literaturoznawca, pracuje w Katedrze Arabistyki i Islamistyki Uniwersytetu Warszawskiego, współpracownik Zakładu Studiów Azjatyckich SWPS Uniwersyte-

tu Humanistycznospołecznego w Warszawie.

Marek M. Dziekan – prof. dr hab., kierownik Katedry Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki Uniwersytetu Łódzkiego, pracownik Katedry Arabistyki i Islamistyki Uniwersytetu Warszawskiego oraz przewodniczący Rady Programowej Międzywydziałowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych na Uniwersytecie Łódzkim; zajmuje się historią cywilizacji arabsko-muzułmańskiej, islamem klasycznym i współczesnym.

Mateusz Falkowski – historyk i arabista.

Katarzyna Górak-Sosnowska – dr hab., prof. Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, kierownik Zakładu Bliskiego Wschodu i Azji Środkowej; zajmuje się współczesnym Bliskim Wschodem oraz społecznościami muzułmańskimi w Europie.

Andrzej Leligdowicz – arabista, archeolog, współpracuje z Państwowym Muzeum Archeologicznym.

Paulina Lewicka – dr hab., arabistka, wieloletni wykładowca w Katedrze Arabistyki i Islamistyki Wydziału Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego; zajmuje się historią świata arabsko-muzułmańskiego, a zwłaszcza historią społeczną Bliskiego Wschodu w średnio-wieczu.

Ewa Machut-Mendecka – prof. dr hab., arabistka i islamistka, literaturoznawczyni, pracuje w Katedrze Arabistyki i Islamistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

podręcznik kalendarium

Najważniejsze daty w historii Arabów

OK. 570–632 – życie i działalność

Mahometa (Muhammad Ibn Abd Allah).

610 – pierwsze **objawienie Koranu**.

622 – HIDŻRA, emigracja Mahometa z Mekki do Jasribu, nazwanego Miastem Proroka (Madinat an-Nabi, Medyna); początek rachuby czasu według kalendarza muzułmańskiego.

630 – Mahomet zdobywa **Mekkę**.

632–661 – władzę sprawują kolejno bliscy i współpracownicy Mahometa, tzw. **kalifowie sprawiedliwi** (prawowierni): Abu Bakr, Umar I, Usman oraz Ali.

634–644 – kalif Umar dokonuje **podboju** dzisiejszych Iraku, Syrii, Palestyny i Egiptu.

644–656 – ostateczne **zredagowanie Koranu**.

661–750 – **dynastia Umajjadów, kalifat damasceński**; ekspansja terytorialna: od Pirenejów, Oceanu Atlantyckiego i Sahary po Kaukaz, Tien-szan i rzekę Indus.

POŁ. VII W. – **podział islamu** na sunnizm i szyizm.

732 – **bitwa pod Poitiers**; Frankowie powstrzymują podboje arabskie w Europie.

751 – **bitwa nad Talasem** i pokonanie armii chińskiej.

750–1258 – **dynastia Abbasydów, kalifat bagdadzki**; złoty wiek literatury i nauki arabskiej.

756 – zbiegły na Płw. Iberyjski Abd ar-Rahman z dynastii Umajjadów ogłasza się niezależnym emirem; **emirat Kordoby**, przekształcony w **kalifat (929–1031)**.

762 – **założenie Bagdadu** przez kalifa Al-Mansura.

827 – podbój **Sycylii**.

IX/X W. – w Bagdadzie powstaje zbiór opowieści ludowych (inspiracja perska) znany jako „**Księga tysiąca i jednej nocy**”; 1717 – przekład francuski; 1768 – oparty na nim polski.

909–1171 – **dynastia Fatymidów**; stolica w **Kairze**

(od 973); obejmuje Egipt i Maghreb.

960–1924 – Mekka pod rządami **rodu Haszymidów**, potomków wnuka Mahometa, Al-Hasana, noszących honorowy tytuł szarifów (szlachetnie urodzonych).

1055 – **Turcy Seldżuczcy** zdobywają Bagdad, ich wódz Togrul Beg ogłasza się **sultanem**; kalifom abbasydzkim pozostaje władza religijna.

1096–1291 – **wojny z krzyżowcami**, m.in.: 1099 – chrześcijanie tworzą Królestwo Jerozolimskie; 1187 – Arabowie pod wodzą sultana Saladyna zwyciężają pod Hittinem i odbijają Jerozolimę; 1291 – Arabowie zdobywają Akkę, ostatni bastion krzyżowców.

1171–1250 – **dynastia Ajjubidów**; stolica w **Kairze**; założona przez [Salah ad-Dina (Saladyna), obejmuje początkowo Egipt, następnie Jemen, Syrię i Irak/Górna Mezopotamię; w Egipcie obalona przez Mameluków, w Syrii przez Mongołów.

XI–XIII W. – **rekonkwista**, wyzwalanie przez chrześcijan Płw. Pirenejskiego spod panowania arabskiego, m.in.: 1118 – odbicie Saragossy; 1212 – klęska Arabów w bitwie pod Las Navas de Tolosa; 1236 – odbicie Kordoby, 1246 – Sewilli. Emirat Grenady (jedyne posiadłości arabskie na półwyspie) lennem króla Kastylii.

1250–1517 – rządy **Mameluków** (oligarchii wojskowej); stolica w **Kairze**; władają Egiptem i Syrią.

1258 – **najazd Mongołów** pod wodzą Hulagu; spustoszenie Bagdadu; ostatni kalif z dynastii Abbasydów zamordowany wraz z rodziną. Pod koniec wieku – najazd wojsk mongolskich pod wodzą Timura na Azję Środkową i Bliski Wschód (Iran, Irak, Syria).

1260 – mamelucki sultan Bajbars **pokonuje Mongołów** pod Ajn Dżalut.

1492 – **Hiszpanie zdobywają Grenadę**; kres obecności muzułmańskiej na Płw. Pirenejskim.

1516–1566 – Turcy Osmańscy pod wodzą Selima I Okrutnego i Sulejmana II Wspaniałego zajmują Palestynę, Egipt, Irak, Tunis, Jemen, Trypolitanie i Algier. **Imperium osmańskie** przetrwało do **1918**.

1666 – Mulaj ar-Raszid z **dynastii Alawitów** (potomków Mahometa) jednoczy plemiona marokańskie i ogłasza się sultanem (dynastia panująca do dziś).

1704–1792 – życie i działalność **Ibn Abd al-Wahhaba**, inspiratora ruchu odnowy islamu (wahhabizmu); powstania wahhabitów przeciw Turkom 1818 i 1902.

Danuta Madeyska – nieżyjąca już prof. dr hab., arabistka i islamistka, historyczka świata arabskiego i literaturoznawczyni.

Bartosz Nowacki – archeolog, popularyzator wiedzy, tłumacz.

Katarzyna Pachniak – prof. dr hab., kierownik Katedry Arabistyki i Islamistyki Wydziału Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego; zajmuje się kulturą klasycznego islamu, muzułmańską teologią, herezjografią i filozofią, a także teorią polityki, zwłaszcza klasycznej.

Magdalena Pinker – dr, pracuje w Katedrze Arabistyki i Islamistyki Uniwersytetu Warszawskiego; zajmuje się m.in. architekturą i urbanistyką muzułmańską.

Łukasz Przybyło – dr, historyk wojskowości; zajmuje się m.in. dziejami doktryn wojskowych.

Agata Skowron-Nalborczyk – dr hab., prof. Uniwersytetu Warszawskiego, kierownik Zakładu Islamu Europejskiego Wydziału Orientalistycznego; zajmuje się m.in. mniejszościami muzułmańskimi w Europie, ich historią

i statusem prawnym, Tatarami polsko-litewskimi, zagadnieniami genderowymi w islamie, kontaktami muzułmańsko-chrześcijańskimi oraz obrazem islamu w Europie. Należy do Komitetu Nauk Orientalistycznych Polskiej Akademii Nauk.

Mateusz Wilk – dr, pracownik Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego; specjalizuje się w dziejach klasycznego islamu i stosunków muzułmańsko-chrześcijańskich w średniowieczu, a zwłaszcza w historii muzułmańskiej Hiszpanii.

Marta Woźniak-Bobińska – dr hab., zatrudniona w Katedrze Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki Uniwersytetu Łódzkiego; wśród jej zainteresowań badawczych znajdują się mniejszości religijne i etniczne Bliskiego Wschodu, stosunki muzułmańsko-chrześcijańskie, polityka państw bliskowschodnich, kultura arabska i arabskie mass media, kwestie społeczne – problemy migracji, diaspor i tożsamości.

Oraz dziennikarze POLITYKI
Iwona Kochanowska, Agnieszka Krzemińska, Adam Szostkiewicz

Na osi czasu

— ważne w historii Arabów
— ważne dla historii Arabów

Kalifowie
sprawiedliwi

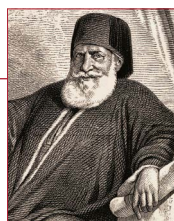
Mahomet

Idrysydzi w Maroku

Kalifat
Kordoby

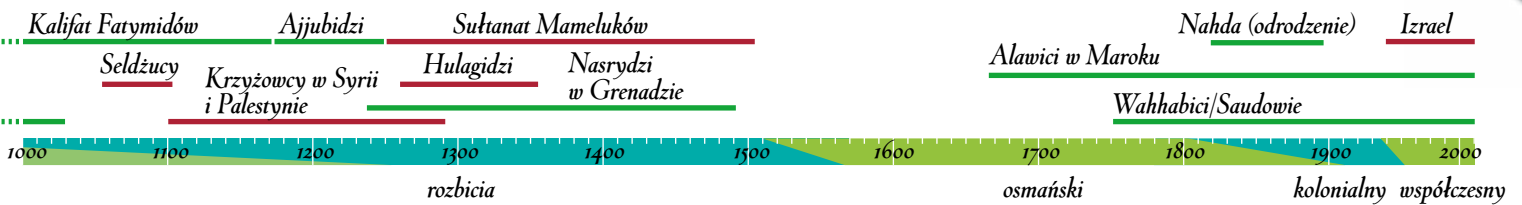

- 1798** – wyprawa **Napoleona** do Egiptu.
- 1811–1849** – Egiptem włada niezależny **pasza Muhammad Ali**; od 1841 z tytułem wicekróla. Początek arabskiego **odrodzenia (nahda)**.
- 1830–1847** – podbój **Algierii** przez Francję.
- 1832–1847** – antyfrancuskie **powstanie Abd al-Kadira** w Algierii.
- 1869** – otwarcie **Kanału Sueskiego**.
- 1881** – **powstanie Mahdiego** w Sudanie.
- 1899–1956** – **Sudan** pod protektoratem egipsko-brytyjskim; podział administracyjny na część północną (muzułmanie) i południową (ludność czarnoskóra).
- 1881–1956** – **Tunezja** pod protektoratem francuskim.
- 1912–1942** – **Libia** pod zwierzchnictwem włoskim.
- 1912–1956** – **Maroko** pod protektoratem francusko-hiszpańskim.
- 1914–1936** – oficjalny protektorat brytyjski w **Egipcie**.
- 1916** – **podział Bliskiego Wschodu** na strefy wpływów brytyjską i francuską.
- 1917** – deklaracja rządu brytyjskiego, tzw. **deklaracja Balfoura**, dotycząca osadnictwa żydowskiego w Palestynie.
- 1920** – traktat w San Remo: **Palestyna** pod protektoratem brytyjskim (do 1948); **Liban** i **Syria** pod protektoratem francuskim (do 1943).
- 1921–1946** – z części Palestyny (na wschód od Jordanu) Brytyjczycy tworzą **emirat Transjordanii** pod rządami dynastii Haszymidów (panująca do dziś).
- 1921** – **Irak** monarchią konstytucyjną pod patronatem brytyjskim (dynastia Haszymidów).
- 1922** – formalna niepodległość **Egiptu**; dziedziczna monarchia konstytucyjna.
- 1928** – powstaje Stowarzyszenie **Braci Muzułmanów**, radykalna organizacja muzułmańska, ob. w większości krajów arabskich nielegalna.

- 1930** – w Arabii Saudyjskiej rozpoczyna się eksploatacja **złóż ropy naftowej**; następnie w Kuwejcie, Iraku, Libii, szejkanatach arabskich nad Zatoką Perską.
- 1932** – utworzenie królestwa **Arabii Saudyjskiej**, monarchii absolutnej, opartej na szariacie (prawie muzułmańskim); dynastia Saudów panuje do dziś.
- 1932** – faktyczna niepodległość **Iraku**.
- 1945** – założenie **Ligi Państw Arabskich** z siedzibą w Kairze.
- 1946** – faktyczna niepodległość **Syrii** i **Libanu**.
- 1948** – powstaje **Izrael** na mocy uchwały ONZ dzielącej Palestynę na część arabską i żydowską; pierwsza wojna arabsko-izraelska.
- 1949** – Transjordanii staje się **Jordanią**.
- 1951** – niepodległa **Libia**.
- 1952** – wojskowy zamach stanu w **Egipcie**, obalenie monarchii, proklamacja republiki (**1953**); rząd |Dżamala Abd an-Nasira (**Nasera, 1954–1970**).
- 1954–1962** – wojna o niepodległość **Algierii**.
- 1955** – **Pakt Bagdadzki** – sojusz polityczno-wojskowy (Irak, Turcja, Wlk. Brytania, Pakistan, Iran); 1958 – przemianowany na Organizację Paktu Centralnego (**CENTO**).
- 1956** – tzw. **kryzys sueski** w rezultacie nacjonalizacji kanału przez prezydenta Egiptu Nasera.
- 1958** – przewrót wojskowy w **Iraku**, obalenie monarchii.
- 1960** – utworzenie **OPEC** (Organization of the Petroleum Exporting Countries).
- 1961** – ogłoszenie niepodległości **Kuwejtu**.

- 1962** – proklamacja niepodległej **Algierii**.
- 1964** – powstanie **OWP** (Organizacja Wyzwolenia Palestyny); 1969–2004 pod przewodnictwem **Jasira Arafata**.
- 1967** – tzw. **wojna sześciodniowa** Izraela z Egiptem, Jordanią i Syrią; półw. Synaj, Wzgórz Golan, Zachodni Brzeg (Jordanu) w rękach izraelskich; ogłoszenie niepodległości Jemenu Południowego.
- 1969–2011** – wojskowy zamach stanu w **Libii**, obalenie monarchii, rządy **Muammara al-Kaddafiego** (Kadafiego).
- 1970–2000** – **Syria** pod rządami prezydenta **Hafiza al-Asada**, następcą – jego syn **Baszszar**.
- 1971** – powstają **Zjednoczone Emiraty Arabskie, Katar i Bahrajn**.
- 1972** – **palestyński zamach terrorystyczny** na olimpiadzie w Monachium; ginie 7 sportowców izraelskich oraz terrorysty.
- 1973** – **wojna Jom Kippur**: Egipt i Syria przeciwko Izraelowi; siły pokojowe ONZ na Wzgórzach Golan.
- 1974** – deklaracja ONZ o **prawie Palestyńczyków** do suwerenności i niepodległości narodowej;
- 1975** – wybuch **wojny domowej w Libanie**.
- 1977–1978** – rokowania pokojowe egipsko-izraelskie w **Camp David**; na mocy traktatu z 1979 Egipt odzyskuje Synaj.
- 1979–2003** – w **Iraku** rządy **Saddama Husajna** (stracony 2006).
- 1979** – rewolucja muzułmańska w Iranie pod przewodnictwem **ajatollaha Chomeiniego**; powstaje pierwsza w nowożytnym świecie republika teokratyczna.
- 1980–1988** – **wojna iracko-irańska**.
- 1981–2011** – w **Egipcie** rządy **Hosniego** (Husniego) **Mubaraka**.
- 1982** – wkroczenie **wojsk izraelskich do Libanu** ogarniętego wojną domową.
- 1982** – powstaje **Hezbollah** (Hizb Allah – Partia Boga).
- 1987** – powstaje **Hamas** (Harakat al-Mukawama al-Islamijja – Muzułmański Ruch Oporu).
- 1987** – ogłoszenie **intifady** (powstania antyizraelskiego).
- 1988/1989** – powstaje **Al-Kaida**; największe zamachy: 7.08.1998 – na ambasady USA w Tanzanii i Kenii (ok. 300 ofiar); 11.09.2001 – na World Trade Center i Pentagon (ok. 3 tys. ofiar); 12.10.2001 – na wyspie Bali (ok. 200 ofiar); 11.03.2004 – w Madrycie (ok. 200 ofiar); 7.07.2005 – w Londynie (38 ofiar).
- 1988** – zamach terrorystyczny na amerykański samolot pasażerski nad szkockim **Lockerbie**; ONZ nakłada na Libię sankcje gospodarcze (1992).
- 1990–1991** – **wojna nad Zatoką Perską** po zajęciu Kuwejtu przez Irak.

- 1990** – **interwencja Syrii** w Libanie.
- 1990** – **zjednoczenie Jemenu** Północnego z Południowym.
- 1993** – porozumienie izraelsko-palestyńskie tworzące **Autonomię Palestyńską** w Strefie Gazy i na Zachodnim Brzegu (Jordanu); Jasir Arafat prezydentem.
- 2003** – **II wojna nad Zatoką Perską**: interwencja wojsk koalicyjnych w Iraku; formalna okupacja do 2005.
- XII 2010/II 2011** – **masowe demonstracje** w krajach arabskich, m.in.: Tunezja (obalenie Ben Alego), Egipt (obalenie Mubaraka), Libia (wojna domowa i obalenie Kaddafiego – sierpień 2011), Algieria, Jordania, Jemen, Syria, Bahrajn.
- 2011** – zabicie przez amerykańskie jednostki specjalne **Osamy ibn Ladena** (Usamy ibn Ladina), przywódcy Al-Kaidy, w jego kryjówce w Pakistanie.
- 2011** – w wyniku referendum powstaje niepodległy **Sudan Południowy**.
- JESIEŃ 2011** – wniosek Autonomii Palestyńskiej o **przyjęcie do ONZ**, co oznaczałoby uznanie **państwa Palestyna** (weto USA).
- 2013** – wojskowy zamach stanu w Egipcie kończy **Arabska Wiosna**; od 06.2014 prezydentem gen. Abd al-Fattah as Sisi.
- 2014** – na terenie Syrii i Iraku **tzw. Państwo Islamskie (ISIS)** proklamuje utworzenie kalifatu opartego na zasadach szariat; czystki religijne, publiczne egzekucje, niszczenie zabytków kultury.
- 2015** – zamach stanu w Jemieniu początkiem **wojny domowej** wspieranej przez Arabię Saudyjską z jednej, a Iran z drugiej strony.
- 2015–2017** – seria spektakularnych **zamachów terrorystycznych w Europie**, firmowanych przez ISIS, m. in: 13.11.2015 Paryż (130 zabitych, ok. 300 rannych); 22.03.2016 Bruksela (32 zabitych, ok. 300 rannych); 1.01.2017 Stambuł (39 zabitych, 70 rannych); 14.07.2016 Nicea (87 zabitych, ponad 200 rannych); 19.12.2016 Berlin (12 zabitych, ponad 50 rannych); Londyn 22.03 i 3.06.2017 (łącznie 14 zabitych, ok. 100 rannych); Barcelona 17.08.2017 (14 zabitych, 100 rannych).
- X 2019** – siły specjalne USA dokonują **udanego zamachu na przywódcę ISIS** szejka Abu Bakr al-Baghdadi, kończąc trwającą od sierpnia 2014 r. międzynarodową interwencję wojskową.

OPRACOWANIE IWONA KOCHANOWSKA

Uwagi o obrazach, słowach i mapach arabskich

1. Bardzo trudno jest bogato zilustrować historię Arabów. Z powodów, które są opisane w tym Pomocniku Historycznym, mało jest materiałów źródłowych: obrazów, rzeźb itp. Staraliśmy się więc – gdy już nie można było inaczej – wykorzystywać przekazy m.in. perskie i tureckie, pochodzące co prawda nie od samych Arabów, ale z tego kręgu cywilizacji i kultury muzułmańskiej, którą oni sami tworzyli.
2. Przy zapisie nazwisk i nazw arabskich przyjęliśmy zasadę tzw. transkrypcji popularnonaukowej. Nie rozwiązuje to wszystkich problemów. Co zrobić, gdy np. jest stare spolszczenie imienia proroka islamu, z którym jesteśmy oswojeni – Mahomet, ale jego oryginalne imię w prawidłowej transkrypcji brzmi Muhammad? Staraliśmy się znaleźć złoty

- środek: by czytelnikom pewne pojęcia nie były obce, ale też, by nie naruszać prawideł transkrypcyjnych. Zachowywaliśmy z reguły pisownię autorską, gdy było jasne, o co lub o kogo chodzi.
3. Nie mniejsze trudności sprawia sporządzenie map dotyczących historii świata arabskiego, szczególnie tej najnowszej. Przez wieki Arabowie tworzyli jeden kalifat, który z czasem zaczął się rozpadać na władztwa dynastyczne, emiraty itp. W okresie kolonialny terytoria arabskie wchodziły jako prowincje imperium osmańskiego, wychodzący z niego jako różnorodne niepodległe państwa. I tu panuje spory chaos, np. nazewnictwo. Dbaliśmy więc przede wszystkim o czytelność przekazu.

przed islamem

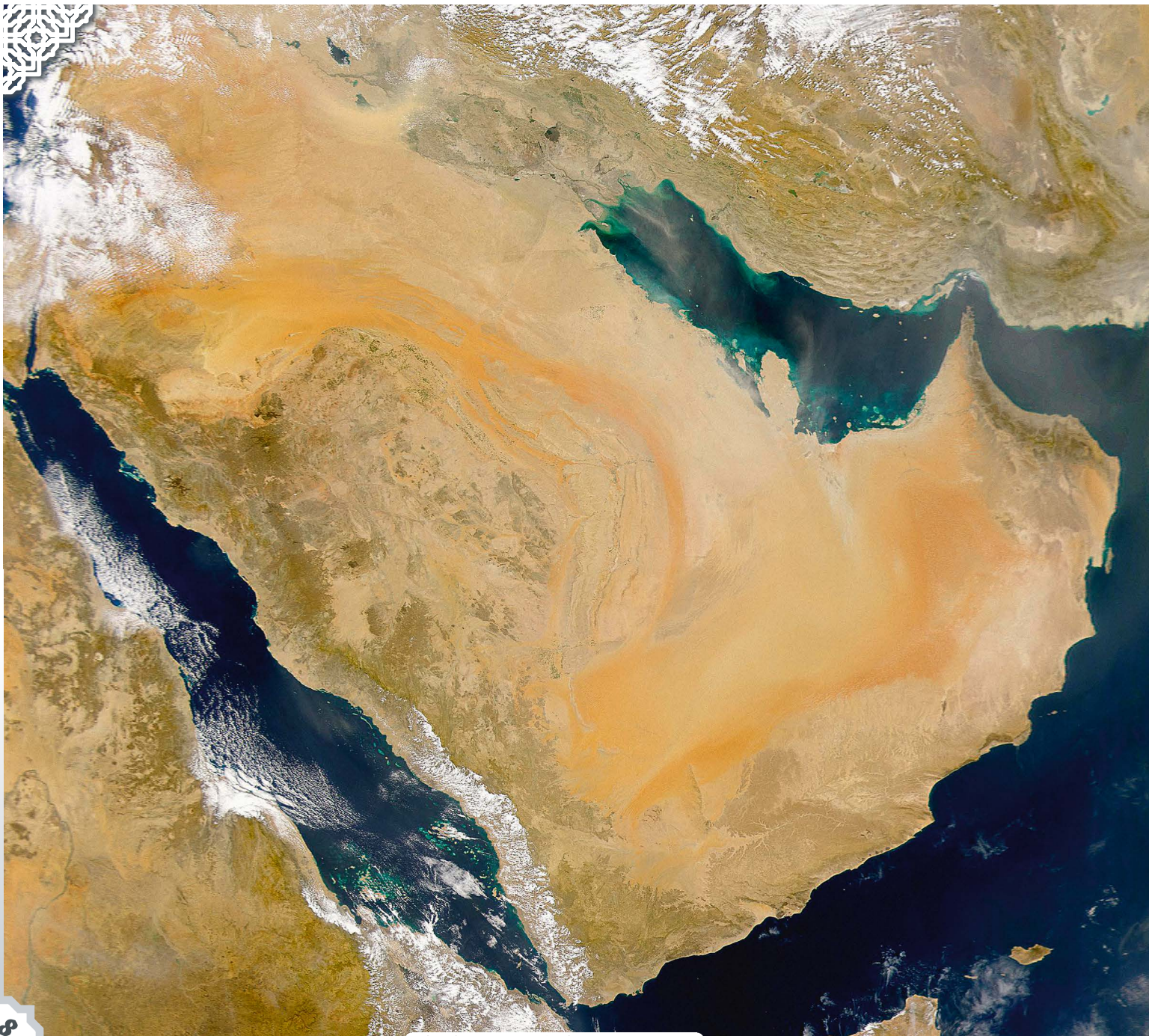
ARABOWIE TO JEDEN Z NAJWAŻNIEJSZYCH LUDÓW SEMICKICH. ICH HISTORIA ZACZYNA SIĘ NA PÓŁWYSPIE ARABSKIM, GDZIE STWORZYLI JEDNE Z PIERWSZYCH CHRZEŚCIJAŃSKICH KRÓLESTW.

MAREK M. DZIEKAN

WYSPA ARABÓW. Świat arabski jest kojarzony obecnie z rozległym obszarem od Iraku po Maroko i Mauretanię, położonym na dwóch kontynentach i obejmującym niemal dwa tuziny państw. Jednakże początki kultury arab-

Fotografia satelitarna Półwyspu Arabskiego, gdzie zaczęła się opisywana przez nas historia.

skiej wiążą się ściśle z obszarem Półwyspu Arabskiego, a jej tereny rodzime leżą w granicach obecnej Arabii Saudyjskiej oraz Jemenu. Ważną rolę odgrywało także obecne pogranicze syryjsko-irackie i teren Jordanii. Kultury istniejące tu na wiele setek lat przed naszą erą odgrywały jednak różną rolę w kształtowaniu się klasycznej

kultury Arabów – nie ze wszystkich czerpano w jednakowym stopniu; bez wątpienia najważniejszy był dorobek cywilizacyjny obszaru znajdującego się w granicach Arabii Saudyjskiej.

Półwysp Arabski jest nazywany przez jego mieszkańców Dżazirat al-Arab, Wyspą Arabów. Z trzech stron jest on oblany wodami mórz: Arabskiego od wschodu, Czerwonego od zachodu, Oceanu Indyjskiego od południa, zaś od północy od reszty świata oddziela go morze piaszków: Pustynia Syryjska. I to pustynia w największym stopniu ukształtowała dzieje Arabów i sposób ich egzystencji, zmuszając do długiego trwania przy koczowniczym trybie życia, choć i w dawnych czasach istniały oazy i osiedla typu miejskiego, a jednym z czynników rozwoju społecznego była rywalizacja pomiędzy beduinami (*beduin* to nie nazwa etniczna, lecz arabski odpowiednik słowa koczownik) a ludnością osiadłą.

Pierwsze ślady obecności człowieka na Półwyspie Arabskim sięgają VII tysiąclecia p.n.e. Z tego okresu pochodzą rysunki naskalne świadczące, że tereny te były dużo wilgotniejsze, a ich mieszkańcy zajmowali się łowiectwem i zbieractwem. Ok. VI tysiąclecia p.n.e. zaczęły się zmiany klimatyczne, odzwierciedlone w naskalnych obrazkach, z których stopniowo znikają rysunki słoni i zwierząt leśnych. Ludność zaczyna trudnić się pasterstwem. Na petroglifach z IV–III tysiąclecia widnieją wizerunki zwierząt pustynnych i półpustynnych. Pod koniec III tysiąclecia wśród ludności pojawili się koczownicy przemierzający półwysp w poszukiwaniu pastwisk oraz osiadli w oazach rolnicy. Podział ten przetrwał przez kolejnych kilka tysięcy lat. W II tysiącleciu mieszkańcy Półwyspu Arabskiego oswoili dromaderę (wielbłądy jednogarbne), które stały się symbolem tych terenów.

STOSUNKI Z SĄSIADAMI. Od najdawniejszych czasów Arabowie, jeden z najważniejszych ludów semickich, rozpraszali się po terenach Bliskiego Wschodu w falach, które powtarzały się co tysiąc lat. Uwagę koczowników z półwyspu, nazywanych beduinami, zwracały zwłaszcza dwa ośrodki kulturowe: Mezopotamia i Egipt. Kontakty pomiędzy nimi a Arabią datują się od ok. 3000 r. p.n.e. W tym czasie Egipcjanie wydobywali miedź w okolicach późniejszej Medyny, zaś napis króla asyryjskiego Salmanasara z 845 r. p.n.e. wspomina najazd na Półwysp Arabski. Mezopotamia utrzymywała najściślejsze związki ze wschodnim wybrzeżem półwyspu. Przez leżący na zachodzie Al-Hidżaz przebiegał tzw. handlowy szlak wonności, prowadzący z Jemenu do Egiptu (same wonności pochodziły z Indii).

Pierwszą próbą bezpośredniego włączenia półwyspu w główny nurt historii były plany podboju Arabii przez Aleksandra Wielkiego, któremu w realizacji ekspansji przeszkodziła śmierć. Częściowo udało się to jego następcom, którzy na przełomie III i II w. n.e. kontrolowali część wybrzeża wschodniego półwyspu. Zachodnie wybrzeża znalazły się pod wpływami egipskimi.

Pod koniec I w. p.n.e. na półwyspie pojawili się Rzymianie, od których pochodzą nazwy poszczególnych części półwyspu, funkcjonujące po dziś w świadomości Zachodu. Tereny Arabii Południowej nazwali oni Arabia Felix – Arabia Szczęśliwa, na północy zaś leżała Arabia Petraea – Arabia Skalista. Próba podboju Arabii Południowej przez armię pod dowództwem Aeliusza Gallusa w 24 r. p.n.e. nie powiodła się.

Na początku naszej ery nastąpił upadek handlu karawanowego spowodowany odkryciem drogi morskiej do Indii, co przyczyniło się do spadku zainteresowania Arabią ze strony ówczesnych potęg politycznych. Wprawdzie oznaczało to osłabienie Arabii Południowej i częściowo Środkowej, ale nowe organizmy państwowe zaczęły tworzyć się na północnym skraju Półwyspu Arabskiego.

ARABIA SKALISTA: PAŃSTWO GHASSANIDÓW.

Na skraju Arabii Północnej rozciągało się w okresie przedmuzułmańskim państwo Ghassanidów. Plemię to wywodziło się z Arabii Południowej, a na tereny Arabii Północnej przybyło ok. III w. n.e. Po przyjęciu chrześcijaństwa monofizyckiego (o wyłącznie boskiej władzy Chrystusa – przyp. red.), ok. VI w. Ghassanidzi osiedli na terenie Syrii, dokładnie na rzymskich obszarach przygranicznych. Tam stworzyli państewko ze stolicą w Al-Dżabiji. Wiek później państwo Ghassanidów znalazło się w orbicie wpływów bizantyjskich, a Bizantyjczycy wykorzystywali ich głównie do walk z sasanidzką Persją. Największy rozkwit nastąpił za panowania Al-Harisa II (panował ok. 529–569 r.). Poszerzył on znacznie obszar królestwa i rozpoczął walkę z sąsiadującymi od wschodu properskimi Lachmidami. Ghassanidzi kontrolowali beduińskie plemiona koczujące w regionie oraz podejmowali zbrojne wypadki przeciwko Żydom i Al-Hidżazowi.

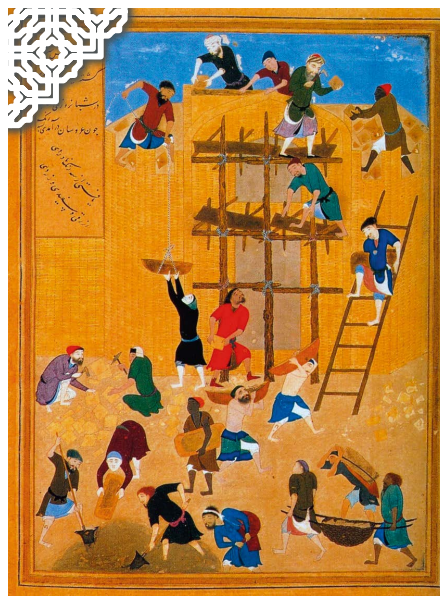
ARABIA SKALISTA: PAŃSTWO LACHMIDÓW.

Lachmidzi mieli swoją stolicę w Al-Hirze koło dzisiejszego An-Nadżafu w Iraku. Początki królestwa datują się na III w. n.e. Założycielem był Amr Ibn Adi Ibn Lachm. To buforowe państewko było wasalem Persji. Lachmidzi wystawiali oddziały wojskowe, które brały udział w wojnach bizantyjsko-perskich. Plemię Lachmidów wyznawało chrześcijaństwo w formie nestoriańskiej (o rozłączności boskiej i ludzkiej natury Chrystusa – przyp. red.), przejęte od miejscowej ludności. Według jednej z tradycji właśnie z Al-Hiry chrześcijaństwo dotarło do Nadżranu na

południu Półwyspu Arabskiego, a od Lachmidów Kurajsyci, plemię, z którego wywodził się prorok islamu (art. s. 12), mieli przejąć także sztukę pisania. Najslawniejszym królem lachmidzkim był Imru al-Kajs (zm. 328 r.). Pozostawił on epitafium, zwane napisem z An-Nimary, jeden z najstarszych napisów protoarabskich.

Szczególny wzrost potęgi Lachmidów nastąpił za panowania Al-Munzira III (ok. 505–554 r.), który prowadził najazdy na tereny położone na wschód od Al-Hiry i dotarł aż do Antiochii. Jego pochod powstrzymali Ghassanidzi. W 602 r. Lachmidzi utracili swoją autonomię i aż do najazdu arabsko-muzułmańskiego w 633 r. władzę w królestwie sprawował delegowany przez Persów gubernator. Dwór królewski w Al-Hirze był ważnym ośrodkiem arabskiej przedmuzułmańskiej kultury, przede wszystkim poezji.

Podczas gdy trwały konflikty pomiędzy Ghassanidami a Lachmidami, ku Arabii Północnej zbliżały się już wojska arabskie niosące ze sobą sztandar proroka islamu. Probizantyjscy Ghassanidzi zostali ostatecznie pokonani przez muzułmanów w decydującej bitwie nad Al-Jarmukiem w 636 r. Po włączeniu ziem królestwa ghassanidzkiego do kalifatu sprzymierzyli się oni z Arabiami, ale nie wszyscy przyjęli islam. Część Ghassanidów wywędrowała do Anatolii, część zaś pozostała na dawnych terenach zachowując wiarę chrześcijańską.

Fort budowany przez Lachmidów (VI w.), miniatura perska z końca XV w.

ARABIA SKALISTA: KRÓLESTWO NABATEJCZYKÓW.

Uwagę warto poświęcić jeszcze jednemu organizmowi państwowemu w tym regionie – królestwu nabatejskiemu ze stolicą w Petrze. Do dziś toczą się spory dotyczące pochodzenia Nabatejczyków i ich nazwy. Ok. VI w. p.n.e. przybyli oni z Półwyspu Arabskiego na tereny na południe od Moabu. Rzymski historyk Diodor Sycylijski wspomina o ataku greckiego władcy Syrii Antygonasa na Petrę w 312 r. p.n.e. Nabatejczycy zaczęli prowadzić zręczną politykę lawirując pomiędzy ówczesnymi potęgami na Bliskim Wschodzie: Seleucydami i Ptolemeuszami. Ostatecznie poszerzyli granice swego państwa, które sięgało od Damaszku po Al-Hidżaz i Egipt. Kupcy nabatejscy podróżowali po całym Morzu Śródziemnym, docierając nawet do Italii.

Nabatejczycy początkowo wiedli wyłącznie koczowniczy tryb życia, z czasem część z nich osiadła w miastach. Na czele państwa stał król, któremu nadawano przymioty boskie. Na początku II w. cywilizacja nabatejska zaczęła upadać, a sami Nabatejczycy wymieszali się z miejscową ludnością syryjską i aramejską. Religia Nabatejczyków była efektem przenikania się wierzeń lokalnych, wpływów aramejskich oraz grecko-rzymskich. Najważniejszym bóstwem panteonu był Duszara. Jego główne sanktuarium znajdowało się w Petrze, Nabatejczycy uważali go za bóstwo państwowe. Żeńską boginią była Al-Lat. Nabatejczycy zostawili wyraźne ślady w późniejszej kulturze arabsko-muzułmańskiej nie tylko na obszarze Syrii, ale także w Mezopotamii. Położyli podwaliny pod hellenistyczną kulturę Bliskiego Wschodu, której wyraźne wpływy znaleźć można później w cywilizacji klasycznego islamu.

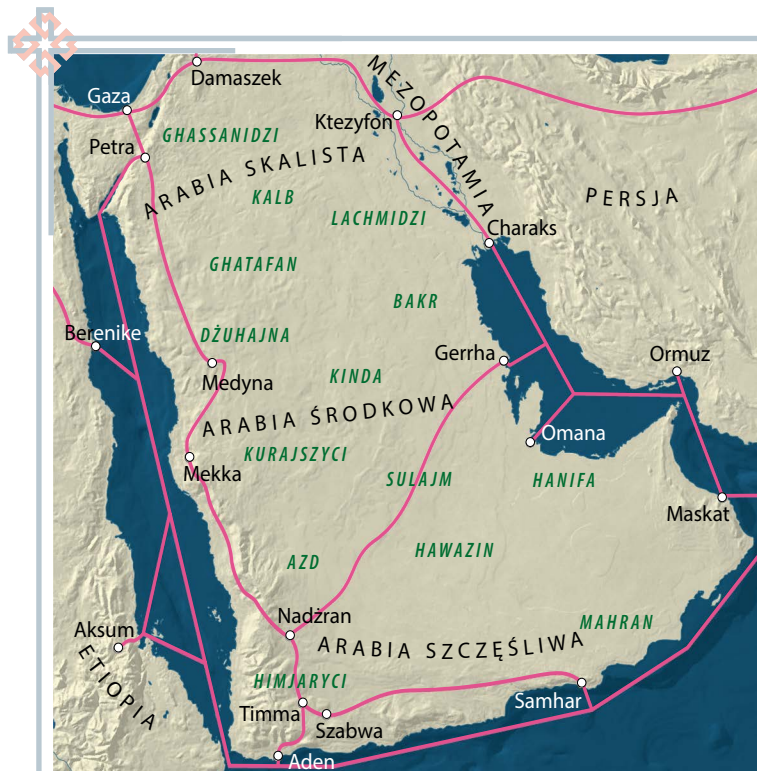
ARABIA SZCZĘŚLIWA: SABA, MINA, HADRAMAUT I KATABAN.

W południowo-zachodniej części półwyspu kultura i osadnictwo rozwijały się już ok. 2 tys. lat p.n.e. Opierały się głównie na handlu i rolnictwie. W 2 poł. II tysiąclecia i w I tysiącleciu p.n.e. powstały tu cztery ważne arabskie organizmy państwowe. Najważniejszym z nich było państwo sabejskie (950 r. p.n.e.–115 r. n.e.). Na jego czele najpierw stał król pełniący jednocześnie funkcję kapłana, zwany *mukarribem*. Za czasów mukarribów (VIII–V w. p.n.e.) Saba prowadziła szeroką ekspansję na sąsiednie tereny. W tzw. okresie królów Saby (V–II w. p.n.e.) państwo przekształciło się w monarchię świecką. Sabejczycy byli pośrednikami w handlu pomiędzy Azją Południową i Wschodnią oraz Etiopią a Europą.

W tym samym mniej więcej czasie na obszarze zwanym Al-Dżauf istniało państwo minejskie (u starożytnych geografów *Minaei*), pokonane ok. 115 r. p.n.e. przez plemię Himjarytów. W 2 poł. I tysiąclecia p.n.e. rozwijały się na południu półwyspu również państwa: Kataban ze stolicą w Timmie i Hadramaut z centrum w Szabwie.

ARABIA SZCZĘŚLIWA: PAŃSTWO HIMJARYTÓW.

Najważniejsze jednak, obok Saby, z perspektywy historycznej wydaje się państwo Himjarytów. Panowali oni w latach 115 p.n.e.–525 n.e. na terenach dzisiejszego Jemenu, a także części Omanu i Arabii Saudyjskiej. Ok. IV w. rozpowszechniło się tu chrześcijaństwo, a jego centrum stał się Nadżran, gdzie już od V w. istniało biskupstwo. Niedługo potem zaznaczyły się wpływy judaizmu, co doprowadziło do konfliktu pomiędzy przeważnie chrześcijańską ludnością a wyznającymi religię mojżeszową władcami. Najśłynniejszym żydowskim królem Himjaru był Zu Nuwas panujący w 1 poł. VI w. Prześladował on chrześcijan (Koran wspomina o rzezi chrześcijan z Nadżranu). Państwo Himjarytów po śmierci Zu Nuwas znalazło się pod panowaniem etiopskim, od 570 r. – perskim, a jeszcze za życia proroka Muhammada stało się częścią państwa muzułmańskiego.

PÓŁWYSEP ARABSKI PRZED ISLAMEM
Zaznaczono najważniejsze lądowe i morskie szlaki handlowe oraz (na zielono) główne plemiona arabskie.

RELIGIE ARABII SZCZĘŚLIWEJ. Obok chrześcijaństwa i judaizmu większość ludności wyznawała religie naturalne. W każdym z państw południowoarabskich najwyższe miejsce w panteonie zajmowały różne bóstwa traktowane jako przodkowie i opiekunowie. Najbardziej znany był Ilmukah lub Almakah, bóg księżycy, deszczu, urodzaju i wojny, czczony głównie w państwie Saba, a po zdominowaniu przez Sabejczyków innych państw – na całym obszarze Arabii Południowej.

ARABIA ŚRODKOWA: DŻAHILIJA. Jeszcze inaczej ukształtowały się dzieje Arabii Środkowej. Nasza wiedza na ten temat pochodzi głównie z poezji staroarabskiej, Koranu i ustnych przekazów tradycji arabskiej. Dla dziejów Arabii Środkowej duże znaczenie ma okres nazywany przez historyków *dżahiliją*. Słowo to po arabsku oznacza niewiedzę, ignorancję i rozmaicie było tłumaczone – raz wprost jako głupota, innym zaś razem jako czasy, w których Arabowie nie znali idei Jedyne Boga, choć w rzeczywistości istniały tam już od I w. n.e. ośrodki judaistyczne, a nieco później także chrześcijańskie. Dżahilija obejmuje okres od ok. 500 r. do emigracji Mahometa z Mekki do Medyny w 622 r. W tym czasie nie istniały tu żadne wyższe formy państwowości. Tworem przypominającym państwo było istniejące w 1 poł. VI w. królestwo plemienia Kinda, stanowiące w rzeczywistości konfederację plemion. Ustrój był oparty na więzach krwi i poczuciu solidarności plemiennej.

Główną rolę w plemiennej społeczności staroarabskiej odgrywali przywódcy plemion (*szajchowie*) oraz współdziałający z nimi poeci plemienni i słudzy kultu (*kahinowie*). Rytm dziejów przedmuzułmańskiej Arabii wyznaczany był nieustannymi wojnami i bitwami pomiędzy plemionami i klanami. Przekazy o nich przetrwały w dużo późniejszych kronikach zwanych *ajjam al-Arab* (Dni Arabów). Już w tym czasie Mekka była głównym na półwyspie ośrodkiem politeistycznej religii staroarabskiej i centrum handlowym dla wszystkich plemion zamieszkujących półwysp.

Wśród wydarzeń politycznych w Al-Hidżazie w VI w. wspomnieć należy przede wszystkim tzw. rok słonia – 570 lub 571. Wicekról etiopskiego Aksum, rządzący Je-

menem Abraha, wysłał wówczas przeciwko Medynie ekspedycję karną, w której brały udział słonie. Wyprawa zakończyła się zwycięstwem medyńczyków. W roku słonia narodził się Muhammad Ibn Abd Allah (Mahomet).

ETOS BEDUINÓW. Życiem beduinów w okresie przedmuzułmańskim kierował etos rycerski nazywany *ird* lub *muruwwa*. Były to wszelkiego rodzaju nakazy tradycji dotyczące tego, co można by nazwać moralnością, sposobem postępowania. W jego skład wchodziło wiele określonych zachowań ukształtowanych przez militarny styl życia oraz warunki przyrodnicze pustyni. Najważniejsze elementy staroarabskiego honoru to męstwo (*hamasa*), wierność (*wafa*) oraz szlachetność i szczodrość (*karam*), która była zawsze przeciwstawiana potępieniu przez Arabów skąpstwu (*bachl*). Męstwo oznaczało wysokie poszanowanie samego siebie oraz unikanie niesprawiedliwości i wrogości. Niejednokrotnie Arabowie wybierali śmierć w obawie przed hańbą. Istotny był udział w walce, stąd potępienie ucieczki z pola bitwy oraz wstawianie śmierci bohaterskiej. Męstwo obejmowało także cnotę aktywnej wytrwałości w walce, zdecydowanego przeciwstawienia się niebezpieczeństwu (*sabr*). Istotnym elementem staroarabskiego honoru był obowiązek zemsty (*sar*) obowiązujący ród zabitego człowieka, a także wierność danemu słowu. Łamanie zawartej umowy i zdrada to były najcięższe wykroczenia przeciwko beduińskiemu etosowi. Człowiek, który tak postąpił, był niejednokrotnie wykluczany ze wspólnoty. Niepoślednią rolę odgrywał także obowiązek obrony słabszego, związany z kolejną cnotą – gościnnością (*dijafa*). Beduii wędrujący po pustyni zapalali w nocy ogień, aby zbłąkany wędrowiec łatwiej mógł znaleźć drogę do miejsca, w którym mógłby się schronić. W domach arabskich zawsze był pokój, a w namiotach oddzielna część przeznaczona dla niespodziewanego gościa.

RELIGIA BEDUINÓW. ALLAH. TRZY BOGINIE.

Arabowie czcili wiele bóstw opiekujących się różnymi ludzkimi sprawami, których posąжки znajdowały się w mekkańskiej świątyni Al-Kaba. Świątynia ta i znajdująca się tam Czarny Kamień (Al-Hadżar al-Aswad) były najważniejszym sanktuarium przedmuzułmańskich Arabów i celem dorocznych pielgrzymek, później kult ten został przejęty przez islam. Ptolemeusz twierdził, że było to miejsce święte już w II w. n.e. Panteon bóstw staroarabskich został później zniszczony na polecenie proroka Muhammada. Poza tym Arabowie oddawali cześć głównym świętym drzewom i kamieniom oraz godnym szacunku postaciom przodków.

Najwyższe bóstwo w panteonie Arabii Centralnej i Północnej nazywane było Allahem, co po arabsku znaczy po prostu Bóg. Arabowie uważali go za boga-przodka, demiurga, opiekuna nieba i deszczu. Żoną Allaha w Arabii Północnej była Al-Lat lub Al-Uzza, zaś w Arabii Środkowej obie te boginie wraz z Manat uważane były za córki Boga. Wszystko wskazuje na to, że określenie *Allah* było eufemizmem używanym w miejsce właściwego imienia bóstwa. Można podejrzewać, że na północy chodziło o Duszarę, zaś w Arabii środkowej o bożka Hubala. Ten ostatni czczony był w formie posąжка z czerwonego karneolu o kształtach człowieka. Kurajscy dorobili mu ze złota utraconą prawą rękę. Przy jego świątyni działała wyrocznia, gdzie kapłan wróżył za pomocą jedynastu strzał oznaczonych odpowiednimi napisami, które wskazywały odpowiedź.

Wspomniana wyżej Al-Lat (jej imię oznacza bogini) była jednym z najstarszych bóstw czczonych przez Semitów. Dla Arabów była boginią Słońca. Manat była opiekunką losu i przeznaczenia, panią podziemnego świata, chroniącą spokój umarłych. Trzecią wreszcie córką boga

była Al-Uzza, czyli Wszechmocna – opiekunka planety Wenus, znana także w królestwie Nabatejczyków oraz w jemeńskim państwie Kataban. Przekazy wskazują, że jako jedynemu bóstwu staroarabskiemu składano jej ofiary z ludzi. Poza tymi trzema boginiami Koran wymienia jeszcze kilka innych idoli czczonych w czasach *dżahiliji*. Są to Ja'uk, Jaghus, Nasr i Wadd, ale panteon staroarabski był oczywiście znacznie szerszy. Właściwie każde plemię miało swój własny zestaw bóstw, a to z nich, które dla jednego było naczelnym, dla innych tylko pomniejszym bogiem. Taką formę kultu nazywamy henoteizmem.

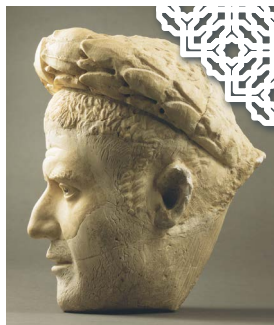
WYROCZNIE I CZARY. Od zarania dziejów ludzie niepewni swego losu szukali pomocy u rozmaitych sił nadprzyrodzonych. Podobnie czynili przedmuzułmańscy Arabowie, których wierzenia dotyczące mantyki i czarów ukształtowane zostały przez specyficzne warunki przyrodnicze. Nie podejmowali oni żadnej ważnej decyzji, zanim nie poradzili się wyroczni. Na półwyspie rozwinęły się rozmaite formy wróżbiarstwa. Wróżbiarstwem naturalnym zajmowali się wieszczkowie zwani *kahinami*. Sprawowali oni funkcję czarownika: zajmowali się wróżbiarstwem, znachorstwem, sądzeniem, odczytywaniem snów, magią czarną i białą, często bywali przedstawicielami plemienia w kontaktach ze światem zewnętrznym. Podczas seansu kahin wprowadzał się w rodzaj transu w zaciemnionym, zamkniętym pomieszczeniu wśród zapachu specjalnych kadzideł, najprawdopodobniej o charakterze halucynogennym. Kahinom przypisywano także zdolność wpływania na zachowanie się ciała niebieskich.

Kahinowie zajmowali się także różnymi technikami wróżbiarstwa sztucznego, szczególnie tymi, które wymagały jakichś zdolności interpretacyjnych. Najpopularniejsze formy to *tira* i *fal*. Polegały one przede wszystkim na obserwacji zachowań zwierząt i ptaków. *Tira* wywodzi się od wrócenia z lotu ptaków, ale niemal każdy ruch ptaka czy zwierzęcia miał swoją wartość mantyczną. Jednym z najbardziej rozpowszechnionych sposobów wróżbiarstwa u dawnych Arabów było wrócenie ze strzał (*istiksam*).

Używano do tego celu specjalnych strzał bez ostrzy z odpowiednią liczbą nacięć lub napisami. Praktyki te odbywały się zazwyczaj w sąsiedztwie jakiejś świątyni.

Czary to po arabsku *sahr*, zaś czarownik to *sahir*. Kultura Arabii znała zarówno czarowników, jak i czarownice. Czarami zajmowali się czasem sami Arabowie, ale dużo częściej parali się tym zamieszkujejący miasta arabskie Żydzi. Wśród beduinów szczególnie rozwinięta była magia miłosna oraz magia lecznicza, niezwykle znaczenie miała też magia pogody i magia ochronna. Istniała także czarna magia, znana głównie w formie dmuchania i plucia w węzły. Magia i czary były uważane za realny element rzeczywistości. Przedmuzułmańscy Arabowie tłumaczyli sobie na swój sposób różne zdarzenia i zjawiska, przydając przy tym wielu przedmiotom moc magiczną, ochronną. Z tego przekonania wypływa też wiara w czarodziejską moc talizmanów i amuletów. Używanie amuletów związane było bardzo często z odpowiednim tekstem, który wzmacniał jego działanie. Takie zaklęcie nazywane było *rakaja*. Określenie to miało zresztą podwójny sens, ponieważ w znaczeniu zamawiania było używane także w magii leczniczej.

Wiele elementów staroarabskich wierzeń i obyczajowości zostało zislamizowanych i do dziś funkcjonuje w społeczeństwach arabskich.

Filip I Arab, – cesarz rzymski w latach 244–249. Najstarszy wizerunek znanego z imienia i nazwiska człowieka pochodzenia arabskiego. Filip wywodził się z Syrii, prawdopodobnie z rodu Al-Azd.

prorok jednoczenia

MAHOMET NIE ZOSTAŁBY PROROKIEM, GDYBY NIE BYŁ CZŁOWIEKIEM WIELKIEGO FORMATU, ALE TEŻ NIE ZROBIŁBY WIELKIEJ KARIERY, GDYBY NIE WARUNKI HISTORYCZNE.

JANUSZ DANECKI

KURAJSZYCI W MEKCE. Mahomet (Muhammad) urodził się prawdopodobnie w 570 r. w Mekce. Miała ona szczególne znaczenie na Półwyspie Arabskim. Leżała na lądowym szlaku handlowym łączącym południe Arabii i Indie z basenem Morza Śródziemnego. Ciągnęły tędy karawany wiozące złoto, mirrę i kadzidło. Mirra i kadzidło były pożądanymi wonnościami w Rzymie i Bizancjum, a złoto wywożono do Indii, wymieniając je na indyjskie przyprawy. Mekka była też centrum politeistycznego kultu Arabów; zdążyły do niej pielgrzymki beduinów oddających cześć bóstwom w tamtejszej świątyni Al-Kaba (art. s. 8).

Prawdopodobnie w początkach VI w. miastem władnęło przedsiębiorcze plemię Kurajszytów, które zajęło się zarówno handlem, jak i pielgrzymami. Taka działalność wymagała dobrej organizacji militarnej oraz umiejętności dyplomatycznych, handlowych i religijnych. By przeprowadzać karawany przez Półwysp Arabski, trzeba było stawić czoło plemionom od Omanu po Gazę, a więc wykazać swoją siłę i umiejętnie zawrzeć przymierza. Trzeba też było być przygotowanym do funkcji religijnych, kapłańskich, by chronić i obsługiwać miejsca kultu religijnego. Tymi obowiązkami podzieliły się poszczególne rody kurajszyckie: jedni byli kupcami, inni świetnymi wojownikami i dyplomatami, jeszcze inni obsługiwali pielgrzymki.

HASZYMICI. Ród Mahometa, Haszymici, związany był z opieką nad pielgrzymami. Dziadek Mahometa Abd al-Muttalib i ojciec Abd Allah pracowali przy Al-Kacie. O tym, że byli związani z kultem religijnym, świadczyć mogą ich teoforyczne imiona: Abd Allah to sługa boga Allaha, a imię Mahometa – po arabsku Muhammad – znaczy wychwalany (w podtekście: przez Boga). Natomiast stryj Abu Talib (to imię nie jest teoforyczne) był bogatym kupcem, który prowadził karawany do Syrii i Jemenu.

MAHOMET PRZY KARAWANACH.

Początkowo życie Mahometa nie układało się szczęśliwie: ojciec zmarł, nim on się urodził, matkę stracił w wieku sześciu lat. Jako sierota nie miał wielkich szans wybić się w swojej społeczności, skazany był na usługiwanie innym. I tak zaczął swoją karierę – jako chłopiec pracujący przy obsłudze karawan stryja Abu Taliba.

Praca przy karawanach pozwoliła mu poznać ówczesny świat, przede wszystkim zastanowił się nad różnicami między życiem beduinów a życiem w wielkich kulturach miejskich. A otaczający Półwysp Arabski świat dzieliły między sobą dwa rywalizujące imperia: Bizancjum i Persja.

Od początków VII w. ich armie prowadziły ze sobą walki, głównie na obszarach otaczających półwysp: w Mezopotamii, Syrii i na południu – w Jemenu.

Mieszkańcy półwyspu od zawsze byli dla obu imperiów wielkim zagrożeniem. Warunki życia na pustyniach i półpustyniach były surowe, nic dziwnego, że Arabowie beduini kierowali się ku żyznym i bogatym terenom Syrii, Mezopotamii i Jemenu. By się przed tą ekspansją zabezpieczyć, Persja i Bizancjum wykorzystwały samych Arabów do ochrony swoich granic z półwyspem. Powstały dwa arabskie państewka buforowe: Lachmidzi i Ghassanidzi. Oba były utrzymywane przez imperia: Ghassanidzi służyli w armii bizantyjskiej, Lachmidzi byli opłacani przez Persów (art. s. 8). Kiedy jednak wybuchły wojny persko-bizantyjskie, zabrakło środków na opłacanie ochrony granic imperium przed atakami beduińskimi. Stało się to dokładnie w czasie, na który przypada kariera Muhammada/Mahometa jako proroka nowej religii monoteistycznej: islamu (art. s. 15).

WIZJE I PRZEŚLADOWANIA. Z czasem losy młodego poganicza wielbłądów miały się zmienić. Był wprowadzony sierotą, ale wyrósł we wpływowym kosmopolitycznym plemieniu Kurajszytów. W wieku dwudziestu paru lat poślubił starszą od siebie bogatą wdowę po kupcu Chadidzę. Dla młodego i utalentowanego człowieka był to los wygrany na loterii. Skończyła się bieda i konieczność służenia innym. A Mahomet miał ambicje: postanowił zmieniać swój beduiński świat.

Początki kariery proroczej Mahometa opisują jego biografowie. Jako człowiek wolny i niezależny uwielbiał samotne wędrowki po otaczających Mekkę górach. Szczególnie upodobał sobie górę Hira, nazwaną później Górą Światła (Dżabal an-Nur, po persku Kuh-e Nur), na której często oddawał się rozmyślaniom. Pewnej nocy, gdy spał w grocie, usłyszał głos: „Recytuj w imię swojego Pana!”, i zobaczył anioła. Początkowo nie wiedział, o co chodzi. Przestraszony wrócił do domu, ale wizje zaczęły się powtarzać i Mahomet zrozumiął, że przemawia do niego Bóg przez anioła Dżibrila, a więc Gabriela. Ten sam Bóg i ten sam anioł, którego znał z opowieści żydów i chrześcijan. Uznał, że Bóg go wybrał na proroka i powierzył mu zadanie nawrócenia politeistycznych Kurajszytów, a potem wszystkich Arabów na wiarę w jednego Stwórcę.

Jego misja nie spotkała się z dobrym przyjęciem w środowisku mekkańskim, prosperującym m.in. na politeistycznej wierze. Uznano Mahometa za wichrzyciela i postanowiono się go pozbyć. Szczególnie wrogi mu był stryj Abu Lahab i Abu Sufjan, wojownik z potężnego kurajszyckiego rodu Umajjadów. Ale Mahometowi udało się zyskać zwolenników, najpierw we własnej rodzinie, a potem wśród wielu mekkańczyków, do których przemawiała hasła równości społecznej. Starszyźnie plemiennej udało się jednak zastraszyć sympatyków Mahometa i ten musiał ich wysłać w bezpieczne miejsce – do chrześcijańskiej Etiopii.

Z tego okresu pochodzą też spektakularne zdarzenia w karierze Mahometa. Pierwszym była ujęta w formę fantastycznej opowieści nocna podróż z Mekki do Jerozo-

Narodziny Mahometa (Muhammada), przy świątyni Al-Kaba w Mekce, w otoczeniu aniołów. Miniatura z książki tureckiej powstałej na dworze sułtana Murata III, koniec XVI w.

limy na skrzydlatym wierzchowcu Al-Burak. Mahomet poznał najważniejszych proroków i rozmawiał z Bogiem, który mu przekazał boskie przykazania, a więc dogmaty wiary i rytuały obowiązujące muzułmanów. Drugim wydarzeniem był incydent związany z podszeptami Szatana, który próbował go odwieść od jedynobóstwa i nakłonił do głoszenia czci trzech przedmuzułmańskich bogiń: Manat, Al-Uzza i Allat. Incydent ten przeszedł do historii islamu jako sprawa szatańskich wersełów. Mahomet szybko miał się zorientować, że nie godzi się głosić wiary w bóstwa inne niż Allah, i wycofał się z tego objawienia.

Prześladowania wobec Mahometa, który uparcie trwał w Mekce, nasilały się. Wtedy też spadły na niego nieszczęścia. Najpierw w 619 r. umarła ukochana Chadidża, a wkrótce potem stryj Abu Talib. Mahomet był wierny Chadidży i do jej śmierci nie poślubił innej żony. Potem miał ich wiele; były to związki wyłącznie o charakterze politycznym. Wiążąc się ze swoimi przyjaciółmi, Abu Bakrem i Umarem, poślubił ich małoletnie córki: A'iszę i Hafzę. Chadidża pozostawiła mu jedyną córkę, która dożyła pełnoletniości – Fatimę. Zgodnie z plemienną tradycją Arabów została żoną Alego, stryjecznego brata Mahometa, syna Abu Taliba.

WYWĘDROWANIE DO MEDYNY. NOWA ERA. Mahomet walczył o swoje dobre imię i zaczął szukać pomocy poza rodzinnym miastem. Nawiązał kontakt z mieszkańcami Jasribu, na północ od Mekki, gdzie dwa skłócone plemiona arabskie i trzy żydowskie nie mogły dojść do porozumienia. Zaoferowana przez Mahometa pomoc spotkała się z życzliwym przyjęciem i w 622 r. postano-

Anioł Dzibril (Gabriel) przekazuje objawienie prorokowi Mahometowi. Ilustracja z perskiej kroniki z początku XIV w.

wił się tam przenieść. Najpierw wysłał swoich zwolenników, wyznawców islamu, a potem wyruszył w towarzystwie najbliższych, w tym przyjaciela Abu Bakra.

Po aramejsku Jasrib zwał się Medinta (żydowskie określenie ośrodka sądowiczego). We wczesnym okresie islamu, już po śmierci Mahometa, 622 r., a więc rok wywędrowania – hidżry – z Mekki do Medyny uznano za początek nowej ery, ery islamu. Jednocześnie uznano, że Jasrib będzie się nazywał Madinat an-Nabi, czyli miasto Proroka. Aramejskie słowo *medinta* zmieniło po arabsku znaczenie na miasto. Do dnia dzisiejszego *madina* znaczy po arabsku miasto.

UMMA I KONSTYTUCJA MEDYŃSKA. W Jasribie Mahomet stał się organizatorem i administratorem nowej społeczności obejmującej przybyłych z Mekki muzułmanów, Arabów z plemion Al-Aus i Al-Chazradż oraz trzech plemion żydowskich (zapewne chodziło o Arabów wyznających judaizm): An-Nadir, Kurajza i Kajnuka. Zorganizował ich we wspólnotę zwaną *umma*. Była to więc wspólnota muzułmanów, arabskich politeistów i żydów. Dopiero w późniejszym islamie termin *umma* oznaczać zaczął wspólnotę wszystkich muzułmanów.

Powstał wówczas dokument, znany jako konstytucja medyńska, w którym spisane zostały zasady funkcjonowania ummy Jasribu. Najistotniejszą regułą organizacyjną było respektowanie dotychczasowych praw plemiennych pod warunkiem uznania zwierzchności muzułmańskiego Boga i jego proroka, czyli Mahometa, oraz przystąpienia do walki z mekkańskimi Kurajszytami.